

אדריכלות מודרנית ומגדר בארץ ישראל המנדטורית

ב-1955 הודיע עיתון 'הארץ' לקוראיו כי "שולחן האוכל סולק הצידה" (הולדהיים, 1955). הרשימה הסבירה לקוראים כי "מודרני בלשון האדריכלים פירושו שמשלקים את שולחן האוכל הצידה" (שם). אין הכוונה, רחמנא ליצלן, לאכילה על הרצפה או בעמידה, אלא לכך שבדירות מודרניות אין מתכננים יותר חדרי אוכל (או בשפה הפופולרית – "פינות אוכל"), והסיבה – כי כעת אוכלים במטבח. עליזה הולדהיים, מחברת הרשימה, מפרטת את יתרונות הסעודה במטבח מנקודת מבטה של האשה העובדת במשק הבית:

האכילה במטבח חוסכת לבעלת הבית עבודה מרובה: אין היא צריכה עוד להתרוצץ לשם הגשת המנות, אין היא צריכה לשטוף עוד קערות להגשה, רצפת החדר ושטיחו אינם מתלכלכים, תצרוכת המפות מתמעטת, ובחורף שורר במטבח חום נעים ממתקני הבישול (שם).

לכאורה, פתרון זה יביא את הקץ לעבודות הבית של האשה, אולם הכותבת מציינת שנתרה רק בעיה אחת קטנה:

הצרה היא, שרבים מן המטבחים בארץ הם זעירים ממש. [...] כל האדריכלים תמימי דעים, שהרחבת שטח המטבח ב-2 עד 3 מטרים רבועים כבר הייתה מביאה הקלה גדולה (שם).

רשימה זו בעיתונות היומית לא הופיעה בחלל ריק. דיון רחב היקף בנושא תכנון המטבח התקיים במודרניזם האירופי בראשית המאה העשרים, וחלחל לארץ ישראל בשנות השלושים והארבעים. דיון זה, שהיה בעל משמעויות תרבותיות, חברתיות, אך יותר מכל מגדריות, נתן ביטוי לשינויים שחלו במעמד האשה ולהגדרת תפקידיה בספֶרה הביתית.

מעצבים והוגים מודרניסטים ראו בעיצוב המודרני את הבסיס שעליו יושתת אורח החיים המודרני, והאדריכלות המודרנית האירופית הציעה סגנון חיים אוטופי, שבו ערכים של טכנולוגיה, היגיינה, רציונליות ויעילות הכתיבו את עיצוב הספֶרה הביתית. המטבח, יותר מכל חדר אחר במגורים המודרניים,

הוא שעבר את השינוי הרדיקלי ביותר ונתן ביטוי פיזי לשיח הפוליטי, התרבותי והחברתי על עתידה של האשה ועל תפקידה בחיים המודרניים. עיצוב המטבח משך את תשומת ליבם של אדריכלים, רפורמטורים של הבית, יצרנים וספקים של כלי בית שימושיים (כמו ריהוט ומכשירים למטבח), היה לאחת הסוגיות המרכזיות בעיצוב המגורים החדשים ושימש נושא לשדה מחקר מדעי חדש. דמות ה"אשה החדשה" והתפתחויות ב"משק הבית המדעי" קשורים קשר הדוק לתכנון המטבח בשנות העשרים בגרמניה, שהיה לגורם המשפיע ביותר על תכנון המטבח בארץ ישראל המנדטורית. במאמר זה אבחן את ביטויים של רעיונות אלה בעיצוב המגורים בארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה העשרים. לשם כך אתמקד בשיח שהתנהל מעל דפי עיתונות התקופה בארץ, שבו הייתה פעילה במיוחד האדריכלית לוטה כהן (ברלין 1893 – תל אביב 1983). כמו כן אבדוק את התהליכים והגורמים שהביאו לקבלתו של המטבח המינימלי, או בשמו "מטבח עבודה", כדפוס התכנון המקובל בבתי דירות בארץ ישראל.

בית ה"אשה החדשה"

התקופה של רפובליקת ויימר בגרמניה (1918-1933) בישרה את תחילתו של עידן חדש לנשים, שבו הן קיבלו זכויות חוקתיות וחברתיות חדשות ומעמדן השווה "עקרונית" למעמדם של הגברים. בשנת 1918 העניקה חוקת ויימר זכות בחירה לנשים. נשים יכלו לראשונה להיבחר למשרות ציבוריות, רבות הצטרפו למעגל העבודה והיו רשאיות להשתתף בחיים העירוניים הציבוריים. ה"אשה החדשה" (Neue Frau) חשה את עצמה משוחררת ועצמאית כלכלית, ביטאה זאת במראה החיצוני ובהתנהגותה וביקשה להשתלב באופן מלא בעולם הגברי. ואולם דווקא בשלב זה של מהפך במעמד הנשים, עת נדמה היה כי הובטח קידומן ושילובן בספירה הציבורית, התרחשה תופעה מנוגדת,¹ עם מיתוגם מחדש של תפקידיה המסורתיים של האשה והפיכתה ל"עקרת בית מקצועית" ואף ל"מנהלת" הבית. בתהליך הסוּחף של כניסת המודרניזציה למשק הבית ובחסות המודרניזם, שעיצב מחדש את הספירה הביתית ואת המטבח בפרט, נותרה האשה החדשה בביתה.

1. תופעה זו מכונה "תגובת־נגד" (backlash), ולענייננו כאן היא מתחוללת דווקא בעת שנעשה מהלך לקידום נשים ולשחרורן, ומחזירה את הגלגל לאחור, כמעין נסיגה בלתי פורמלית, על ידי חקיקה משנית ואכיפה תרבותית. להרחבה בעניין זה ראו: וולף (2004, [1991]); Faludi, 1992.

לטענת סוזן הנדרסון (Henderson, 1996), שילוב של גורמים כלכליים ומעמדיים, ואף שנת נשים מודחקת ופחד מפני האשה החדשה, תרמו אף הם לגיבושה של מדיניות ממשלתית, שכונתה "ביות הנשים מחדש" (female redomestication) (שם: 223). כחלק מאותה מדיניות עוצב האידיאל של משק הבית כ"מקום עבודה מקצועי" של האשה. האדרת מעמדה של הספירה הנשית על ידי התמקצעות מודרנית נעשתה באמצעות הפיכתה של ספירה זו לטכנולוגית ורציונלית, כלומר לגברית ולאטרקטיבית יותר לכאורה,² בד בבד עם הרחקתה – גם זאת לכאורה – ממודל הספירה הנשית הישנה והמסורתית. השליטה במיומנויות של משק הבית הוצגה כשוות ערך למקצועיות הגברית ובשונה מעבודה "פשוטה" ולא מקצועית במפעל. הרפורמה הביתית של התמקצעות ומודרניזציה בספירה הביתית הבטיחה הקלה בנטל מלאכות הבית, וארגוני נשים בורגניות נשבו בקסמו של רעיון "משק הבית המדעי". הם פעלו כדי לשווק את תפקידיה המסורתיים של האשה בספירה הביתית כסוג של התמחות ופרופסיה ועודדו את הכנסתן של שיטות "מדעיות" ו"מכשירים חוסכי עבודה" לספירה הביתית (שם: 227). הפמיניסטיות הבורגניות ציפו ש"רציונליזציה" (rationalization) במשק הבית תשחרר את הנשים מהעול, ואז הן תוכלנה להשתתף במשימות תרבותיות ולאומיות חשובות ונשגבות יותר. האופן שבו השתלבו עקרונות הניהול המדעי בשיח הגרמני בא לידי ביטוי בהצלחה חסרת התקדים שלה זכה ספרה של אַרנה מאייר (Meyer), 'משק הבית החדש' (Der neue Haushalt), שיצא לאור בשנת 1926.³ בין יציאתו לאור, בתחילת שנת 1926, ועד אמצע שנת 1927 הודפסו 29 מהדורות של הספר. בשנת 1932 יצאה המהדורה ה-40, שנמכרה בכ-40 אלף עותקים (Bullock, 1988: 182).

2. שרי ב' אורטנר טוענת במאמרה (2007 [1974]) כי בכל החברות האנושיות קיימת היררכיה הממקמת את הגברים במקום עדיף מזה של נשים. תפיסה זו נשענת על הבחנה אוניברסלית שעושים בני האדם, ובה נשים נתפסות כ"קרובות יותר לטבע" בניגוד לגברים, המזוהים עם התרבות. מערכות של חשיבה וטכנולוגיה מזוהות עם התרבות ולכן משויכות לעולם הגברי. להרחבה ראו שם: 25-44.

3. מאייר, מהתומכות הבולטות ברציונליזציה של משק הבית, הייתה לאחת הרפורמטוריות המשפיעות ביותר בתחום זה בגרמניה ובעולם כולו. בשנת 1933 היגרה מאייר לארץ ישראל והשפיעה במישרין על התפתחות רעיונות אלה בארץ ישראל. עם זאת, ספרה, שזכה להצלחה רבה בעולם, מעולם לא תורגם לעברית.

עיצוב מחדש של הספּרה הביתית

התמורות החברתיות ומעמדה של האשה החדשה האירופית קיבלו ביטוי נרחב באדריכלות ה"מגורים החדשים" ובניסיונות לעיצוב המטבח המודרני. משק הבית המדעי המריץ אדריכלים לנסות לפתח ולעצב מחדש את המרחב הביתי המסורתי מתוך כוונה מודעת לייעל את עבודתה של האשה ועל ידי כך להקל עליה את ביצוע עבודות הבית. האדריכלות המודרנית ביטאה אידיאולוגיה חברתית של סגנון חיים חדש, והרפורמה הביתית מצאה כר נרחב לפעילות בתוך המודרניזם האירופי. היא הובילה לשינוי בתרבות המגורים ולשינויים מרחיקי לכת, בעיקר בדיור הציבורי המיועד למעמד הפועלים. תכנון מחדש של הספּרה הביתית בגרמניה היה תהליך של שותפות והעברת ידע בין ארגוני נשים לאדריכלים. תנועות הנשים מילאו תפקיד מרכזי בוועדות התכנון הממשלתיות ("החברה הממלכתית לחקר כלכליות של בינוי ודיור", להלן RFG)⁴ ובמתן ייעוץ לאדריכלים. שיתוף הפעולה נבע מרצון הדדי, הן של ארגוני הנשים והן של האדריכלים, ונמשך לאורך כל שנות העשרים.

רפורמטוריות גרמניות, כמו מאייר, ניהלו מסע תעמולה למען התמקצעות משק הבית ותכנון ביתי רציונלי, ובה בעת תרו אחר שיתוף פעולה עם אדריכלים כדי לקדם את רעיונותיהן. בספּרה 'משק הבית החדש' (1926) הקדישה מאייר את מרב תשומת הלב לתכנון מחדש של המטבח. היא הציגה שתי הנחות יסוד: ראשית, יש להוציא מהמטבח את כל מה שאינו נחוץ; שנית, כל מה שנחוץ במטבח ימוקם כך שידרש מינימום של זמן ומאמץ כדי להשתמש בו. על רקע זה גינתה מאייר את "מטבח המגורים" (Wohnküche), שבו ניתן גם לסעוד, וקראה לתכנון "מטבח עבודה" (או בשמו הנוסף "מטבח בישול": Kochküche), מטבח מצומצם שבו מבוצעות אך ורק פעולות בישול. לחיזוק טיעוניה צירפה איורים של בתים שתוכננו על ידי אדריכלים הקשורים לאדריכלות החדשה ואיורים של ציוד ביתי שתוכנן בבית הספר באוהאוס (Bullock, 1988: 183).

4. ועדת ה-RFG (Reichsforschungsgesellschaft für Wirtschaftlichkeit) החלו לפעול בשנת 1928 במטרה לעסוק במחקר של כל היבטי העיצוב, הייצור והחיסכון בדיור, והיו חברים בהן אדריכלים, ארגוני עקרות בית, מהנדסים ויצרנים של כלים ומכשירים למטבח. הוועדות מיפו את תחומי המחקר העיקריים, כגון תצורת המגורים (layout), טיפוס תוכניות וסטנדרטיזציה של מרכיבים בבית, ונדרשו לדון בהשקפות של ארגוני הנשים ובדרישותיהם לרציונליזציה במשק הבית.

בשנות העשרים היה תכנון המטבח נושא מהותי, הרבה יותר מגחמה עיצובית גרידא, ונגע בטרנספורמציה הטכנולוגית והחברתית של החברה כולה (Henderson, 1996: 245). בתערוכות ברחבי אירופה הציגו חשובי האדריכלים המודרניסטים את המגורים החדשים, ובהם ניסיונות לחיפוש אחר רציונל עיצוב חדש למטבח המודרני. התערוכות הרבות ביטאו את החשיבות שיוחסה למטבח כסוגיה מרכזית בעיצוב המגורים החדשים.⁵ כמו בכל הנושאים האדריכליים והתרבותיים, גם בנושא זה ניצבה גרמניה בחזית הפיתוח של המטבח הרציונלי באירופה. הבאוהאוס הזמין את הציבור לתערוכה ראשונה של מורים וסטודנטים בשנת 1923, שבה הציג "בית למשפחה אחת" (Das Haus am Horn) ובו "מטבח חסכוני בעבודה". המטבח תוכנן על ידי גאורג מוכה (Muche) ואדולף מאייר (Meyer), והוא כנראה הדוגמה המוקדמת ביותר למטבח שבו שיטת הארגון התיאורטית לבשה צורה פיזית (Giedion, 1969: 523).

המודרניזם האירופי גייס מומחים בעלי ידע בתחומי ההיגיינה וניהול משק בית מדעי.⁶ מאייר נשכרה על ידי מייס ון דר רוהה⁷ כדי ליעץ למתכננים בתערוכת שכונת וייסנהוף.⁸ כך הציג פרויקט וייסנהוף, שחשף את האדריכלות

5. דוגמה לתערוכות שבהן הודגש תכנון המטבח: תערוכת וייסנהוף (Weissenhofsiedlung), שטוטגרט, שנת 1927; תערוכת "המטבח החדש" (Die Neue Küche), ברלין, שנת 1929; "תערוכת הבניין הלאומית" (Deutsche Bauhaus Stellung), ברלין, שנת 1931; תערוכת "המטבח הפרקטי" (Die Praktische Küche), בזל, שנת 1930; תערוכת "בנייה ותכנון ערים" (Wohnung und Städtebau), תערוכת קבע, וינה, בשנים 1928-1930.

6. גם בהולנד, באנגליה ובצרפת נוצר שיתוף פעולה בין מומחיות למשק הבית לבין אדריכלים. ראו: Van Caudenberg, Anke & Heynen, Hilde (2004).

7. לודוויג מייס ון דר רוהה (Mies van der Rohe 1886-1969) – מחלוצי האדריכלים המודרניסטים ומגדולי המשפיעים על התפתחות האדריכלות המודרנית. מנהלו האחרון של בית הספר באוהאוס (1930-1933), עד לסגירתו על ידי השלטון הנאצי. היגר לשיקגו בשנת 1937.

8. שכונת וייסנהוף (Weissenhofsiedlung) הוקמה בשנת 1927 בשטוטגרט כחלק מתערוכת המגורים שארגן הוורקבונד הגרמני בעיר. מייס ון דר רוהה נבחר לתפקיד היועץ של הוורקבונד והכין את תוכנית הבינוי. הוא בחר ב-17 אדריכלים, כולם מודרניסטים, להשתתף בפרויקט, שנבנו בו 33 בתים. בין האדריכלים שתכננו בתים בשכונה: לה קורבוזיה (Le Corbusier), ברונו טאוט (Taut), מייס ון דר רוהה, יעקובס יוהנס פיטר אוד (Oud) והנס פולציג (Poelzig). להרחבה ראו: קירש, 1994.

החדשה, גם קטגוריה חדשה של ידע בתחום כלכלת הבית ומדעי הבית והדגיש את החשיבות של תכנון המטבח בתוך מערך הבתים. במדריך שיצא לאור לרגל התערוכה כתבה מאייר את ההנחיות העוסקות במשק הבית עבור הפרוגרמה ועיצבה, בשיתוף עם הילדה צימרמן (Zimmermann), דגם של מטבח שבו נשים יכולות לעבוד בישיבה (McLeod, 2003: 58). בתערוכת הבית, בעיצובה של האדריכלית לילי רייך (Reich), הוצגו אביזרים לבית וציוד למטבח, והיא כללה, בין השאר, תצוגה של "מטבח פרנקפורט" שלם (שיתואר להלן) ותצוגה של ציוד למטבח שהוכנה על ידי מאייר. האדריכל ההולנדי יעקובס יוהנס פיטר אוד (Oud) הציג בתערוכה שורה של חמישה בתים טוריים, שזכו להערכה בזכות הפרטים השימושיים שלהם ובעיקר על התייחסותם לצרכים המעשיים של האם העובדת. מטבחו היה מוצלח במיוחד וזכה לשבחים על יישומם של עקרונות משק הבית, כפי שנוסחו בספרה של מאייר ובהתאם לתוכנית לבית יעיל, שאותה הכינה קבוצת עקרות בית משטוטגרט. מטבחו של אוד הציג רעיונות מעשיים חדשים, כמו כיסוי הניתן להזזה מעל פתח הכיור ופתח מכל האשפה, או מיקום המשטח להכנת האוכל מתחת החלון. כיום תכנון זה נחשב מובן מאליו, אך לא כך היה באותם זמנים (Benton, 2006: 184). חשיבותה של תערוכת שכונת וייסנהוף לא הייתה רק בהפצתה של האדריכלות החדשה, אלא גם בפתרונות לארגון המטבח שהוצגו בה.⁹

בתערוכה של "סלון הסתיו" (Salon d'Automne), שנערכה בפריז בשנת 1929, הציגו לה קורבוזיה ושותפיו פייר ג'נרה (Jeanneret) ושרלוט פריאנד (Perriand) דגם דירה ו"ציוד אחזקת הבית" וזכו לשבחים רבים. המטבח בדירה היה דגם של תכנון מדעי והציג רמה חדשה של פונקציונליזם בעבודתו של לה קורבוזיה. כל פעולת בישול נלמדה בקפידה ומוקמה כסדרה כדי למקסם את יעילות התנועה ואת החיסכון בשטח. יחידות האחסון אפשרו ארגון מדויק של כלים, והמטבח הציג את הציוד הטכנולוגי והעכשווי ביותר (McLeod, 2003: 58). לדברי מרי מקלאוד, ראוי לציין במיוחד את העיצוב והארגון האסתטיים של המטבח, שהצליחו להעביר את תחושת ההנאה המתלווה לשימוש בו. יעילות וליריות חברו יחדיו בחלל שירות רגיל זה. תצוגת המטבח טמנה בחובה הבטחה

9. תכנון המטבח הרציונלי באירופה בין שתי מלחמות העולם זכה למחקר רב. להרחבה על תכנון המטבח בגרמניה ראו: Bullock, 1988; בריטניה: Van Caudenberg & Heynen, 2004; בבלגיה: Lewellyn, 2004, 11: 42-60; בצרפת: McLeod, 2003.

לפעולת בישול שאינה כרוכה בהכרח בעבודה שחורה, אלא יכולה להיות חלק מהנה בשגרת היום-יום (שם: 57).¹⁰

בשנות העשרים התנהל בגרמניה שיח ער על הדרך הטובה ביותר לתכנון המטבח ואזורי המגורים של בתי מעמד הפועלים. ועדות ממלכתיות (של ארגון RFG), שהוקמו כדי לחקור את סוגיית התכנון של דירות בשיכון הציבורי, בעיקר דירות קטנות ודלות תקציב (דיוור בר-השגה), הגיעו למסקנה שהפתרון לתכנון יעיל של דירת מגורים קטנה מותנה בעיקרו בארגון התוכנית של המטבח ומידותיו (Bullock, 1988: 186).¹¹ הוועדה השישית של ה-RFG הציגה בשנת 1928 שישה דגמים של מטבחים בתערוכה בברלין (Die Nahrung) ופרסמה סקירה על תכנון עכשווי של מטבחים. הוועדה המליצה על תכנון מטבח עבודה, שבו מתבצעות פעולות בישול ושטיפת כלים בלבד, וכך יהיה המטבח חסכוני, היגיני ואסתטי,¹² כפי שגם המליצה מאייר בספרה 'משק הבית החדש' (1926).
"מטבחי העבודה" שעוצבו במרוצת השנים על ידי ועדות RFG מבטאים את התפיסה של הזרם המרכזי באדריכלות ובתרבות של סוף שנות העשרים.

10. במהלך שנות העשרים של המאה העשרים לא ראה לה קורבוזיה במטבח סוגיה הראויה לחשיבה תכנונית או אסתטית. מקלאוד זוקפת לזכות שותפתו, האדריכלית שרלוט פריאנד, את השינוי בגישתו לתכנון המטבח (שם: 57-58). אפשר לראות כי אדריכליות באירופה, כמו פריאנד, רייך וליהוצקי (Lihotzky), עסקו בסוגיות תכנון של הספרה הביתית והמטבח בפרט, בדומה לנשים אדריכליות ברחבי העולם וגם בארץ ישראל, כמו לוטה כהן ואלזה גדעוני מנדלשטם.

11. בין שתי מלחמות העולם עסקה האדריכלות המודרנית בסוגיית ה"מגורים המינימליים" במטרה לתת מענה למצוקת הדיור שהחריפה לאחר מלחמת העולם הראשונה. גם קונגרס CIAM, הפורום החשוב ביותר להחלפת רעיונות ודעות בין-לאומיים בנושאי האדריכלות המודרנית, ערך בשנת 1929 בפרנקפורט כנס בנושא זה (Die Wohnung für das Existenzminimum). כוונתם של חברי CIAM הייתה ליצור בית בין-לאומי, זהה ובר-השגה לכול. הדיור המינימלי נועד לפתור את בעיית התשישות של עקרת הבית כתוצאה של מטלות הבית, וזאת באמצעות ארגון נכון של הבית, ובראש ובראשונה תכנון מטבח רציונלי. רציונליזציה וסטנדרטיזציה היו מושגי מפתח בכל תכנון שעמד על הפרק. להרחבה ראו: Van Caudenberg & Heynen, 2004.

12. ועדת ה-RFG הסתמכה על הקביעה שמטבח קטן יהיה זול ו"בריא" יותר וציינה כי החום, הלחות וריחות המטבח עלולים להזיק לבריאות ולהטב נזק לריהוט. תכנון מטבח מגורים (שבו בני המשפחה טועדים במטבח) הוצע רק לדורים באזורים כפריים.

המטבח הידוע ביותר, שנחשב אחד היישומים המעשיים של הגישה החדשה לעיצוב המטבח, היה "מטבח פרנקפורט" (Frankfurter Küche), פרי תכנונה של האדריכלית האוסטרית מרגריט (גרט) ליהוטצקי (Lihotzky). הצלחתו הובילה לפרסום הנרחב ביותר אי פעם של מטבח מודרני, הן בגרמניה והן מחוצה לה. הוא הוצג בתערוכות רבות, זכה לפרסום רב בעיתונות והיה למשפיע ביותר בתקופתו. ליהוטצקי, אשה אדריכלית ראשונה באוסטריה, נבחרה לתכנן את המטבח בפרויקט דיור ציבורי רחב היקף בעיר פרנקפורט, שתוכנן על ידי האדריכל ארנסט מאי (May). בשנים 1926-1929 נבנו 10,000 יחידות דיור שכללו מטבח זה. המטבח היה קטן בממדיו: 1.90x3.44 מטר, סך הכול 6.5 מ"ר, והוא עוצב וצויד באביזרים מודרניים שהותאמו במיוחד למידותיו ויוצרו בייצור המוני.

מטבח פרנקפורט היה מטבח הבישול הראשון בדיור הציבורי האירופי במאה העשרים ובו בזמן נחשב ניסיון מהפכני מסוגו (Kramer, 1989: 165). מידותיו הקטנות של המטבח משקפות את המרדף אחר יעילות, את התפיסה שאכילה במטבח אינה היגיינית ואת הרצון לייחד את מרבית שטח הדירה לחללי המגורים שלה. ליהוטצקי תכננה מכונה משוכללת שבה כל פינה במטבח מנוצלת ביעילות, ללא בזבז מיותר של מאמץ או זמן. תוכנית המטבח הייתה "מדעית" ומחושבת אופטימלית. כל תנועה בו הייתה יעילה; הוא היה מותאם לכך שאשה אחת יכולה להפעיל אותו במלואו, בהכינה בו ארוחה מבלי להיזקק ליותר משניים-שלושה צעדים. ברוח התפיסה שאכילה בחלל המטבח אינה היגיינית נקבע מקומו של שולחן האוכל בחדר הסמוך, והמרחק בינו לבין המטבח נמדד אף הוא במדויק ובמחושב. המרחב הנשי, שצומצם ל"נישת עבודה" לא פגם בשלוותם של מרחבים אחרים בבית, כפי שתיאר זאת בשנת 1926 אדריכל העיר פרנקפורט, מאי (May), בגאווה גדולה:

המטבחים בדירות שלנו מאורגנים כמטבחי עבודה המופרדים לחלוטין מאזורי המגורים, כך מנוטרלת השפעתם הלא נעימה של ריחות, אדים, ומעל לכול הרושם הפסיכולוגי שנגרם בעיניים של שיירים, צלחות, קערות, בגדים לכביסה ושאר פריטים זרוקים
(May, 1926; in Kramer, 1989: 165).

דבריו של מאי מבטאים את התפיסה שרווחה באותה עת באשר למקומו של המטבח ולתפקידו בחיי המשפחה, ומכאן גם במעמדה של האשה בספֶרה הביתית. מטבח פרנקפורט היה מטבח עבודה, דהיינו עבודות הבישול רוכזו בחלל זה בלבד

ובנפרד משאר חלקי הבית, בעוד חדר המשפחה היה נקי מריחות בישול, מאדים ומרעש המכשירים. עבודות המטבח היו מעתה מבודדות ולמעשה בלתי-נראות. המטבח נתפס כמקומה הבלעדי של האשה, והמרחב הנשי בבית הוגדר במונחים של משק בית.¹³

הדיון המקומי ואימוצו של "מטבח עבודה"

השיח על משק הבית החדש בהקשר של האשה המודרנית, שהיה פעיל ותוסס בגרמניה החל מראשית שנות העשרים, חלחל אל היישוב היהודי בארץ ישראל בערוצים רבים ומגוונים: בעקבות ההגירה לארץ מארצות אירופה ובעיקר מגרמניה, באמצעות רשימות ופרסומות בעיתונות נשית, מקצועית וכללית, ודרך מידע שהתפרסם בתערוכות בין-לאומיות. עם זאת, הרעיונות של משק הבית החדש הופצו בעיקר בידי ארגוני נשים ציוניות. כפי שקרה בארצות הברית, בגרמניה וברחבי אירופה, גם בארץ ישראל אימצו תנועות הנשים את רעיונות משק הבית החדש ומילאו תפקיד מרכזי בהפצתם בקרב נשים. החל מהמחצית הראשונה של שנות העשרים, וביתר שאת בשנות השלושים, פעלו ארגוני הנשים, ובראשם ויצו,¹⁴ כדי להנחיל למשק הבית הארץ-ישראלי מעמד מקצועי ומכובדות כחלק מהפרויקט הציוני ולמען יצירת האדם היהודי החדש בארץ ישראל. בד בבד עמם פעלו בארץ קהילת האדריכלים וחברות בנייה בניסיון לגבש את טיפוס הדיוור שיבטאו את הרעיונות האירופיים של המגורים החדשים ומתוך שאיפה לפתח

13. לא ברור אם מטבח פרנקפורט אכן תרם להפחתת עומס העבודה שהיה מוטל על הנשים. להפך, נראה כי הנטל על הנשים אף גדל, למרות המכשירים חוסכי העבודה. לדברי הנדרסון, הכבוד המקצועי שמטבח פרנקפורט היה אמור להעניק לתפקיד עקרת הבית לא הוכיח את עצמו. הפעולה החופשית "הושמדה" לטובת "דרך אחת אופטימלית". עמדת העבודה במטבח קיבלה את השראתה מעמדת העבודה במפעל והתאפיינה בפעולות חזרתיות, חסרות עניין ומשעממות. לא היה דבר בין הרעיונות האידיאולוגיים של יעילות ומדעיות לבין עבודת משק הבית, שהייתה כרוכה במטלות רבות, בשיטות עבודה שונות ובהרכב משפחתי מגוון ומשתנה. עקרת הבית ה"מקצועית" הייתה מחויבת לחיים של עבודה שוחקת. תפיסה מוגבלת זו זכתה לביקורת מועטה ביותר בשנות העשרים בקרב קבוצות נשים ספורות, ואף פחות מכך בקרב הסוציאלי-דמוקרטים (Henderson, 1996: 246).

14. ארגון ויצו (WIZO, Women's International Zionist Organization) נוסד בשנת 1920 בבריטניה.

תרבות דיור מקומית.¹⁵ ואולם היעדרו של גוף מרכזי, בדומה ל-REF בגרמניה, שייתן במה לניהול שיח ולהחלפת הדעות בין אדריכלים, ארגוני נשים ומומחיות למשק הבית, גרם לכך שלא נוצרו שיתופי פעולה בין קהילת האדריכלים לארגוני הנשים.

רשימות בעיתונות המקומית מתקופה זו מעידות כי מידע על התפתחויות במשק הבית החדש הגיע לארץ ישראל באופן שוטף ובזמן אמיתי. נוסף על הוצאתם לאור של מאמרים וספרים יזמו גופים ביישוב פעולות לרכישת ידע בשולחם נציגים לכנסים ולתערוכות שהתקיימו באירופה. פעילותן של תנועות הנשים הציוניות בארץ ישראל כללה החלפת דעות ורעיונות עם ארגוני נשים אחרים בעולם, והן היו מעודכנות בהתפתחויות בארצות אחרות.¹⁶ גם חברות בנייה ארץ-ישראליות ביקשו להתעדכן בשיח המגורים המודרניים ומשק הבית. ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל (להלן "הסתדרות העובדים") שלחה את ליאו קופמאן (קדמן), בכיר בחברת 'שכון' ההסתדרותית, לבקר בתערוכת הבניין הבין-לאומית (Deutsche Bauhaus Stellung), שהתקיימה בברלין בשנת 1931.¹⁷ קופמאן דיווח על רשמיו מהתערוכה בעיתון 'דבר'. הוא תיאר פתרונות אדריכליים, בין היתר של מטבחים שתוכננו לפי עקרונות הרציונליזציה הביתית. דבריו מעידים כי שיח זה היה מוכר וידוע בקרב גופי התכנון בארץ ולא התנהל רק בחוגים המצומצמים של ארגוני הנשים:

רק במדור הגרמני, בדירות של עיריית וינה, ובמקצת גם במוצגי ארץ ישראל, נראו סימנים מובהקים לחיפוש הקלה לחייה של האשה

15. גופים שונים ביישוב הקימו חברות משכנות למען אנשיהם. ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל הקימה את חברת 'שכון' שבנתה את שכונות העובדים, חברת 'רסקו' פעלה לשיכון המעמד הבינוני (בעיקר עולי גרמניה), חברת 'נווה עובד' נוסדה על ידי הסתדרות הפועלים החקלאים ('ניר' והמרכז החקלאי) ופעלה לשיכון פועלי המושבה. חברות אלה פעלו, הן בדיון התיאורטי והן בעשייה בפועל, לגיבוש דפוסי מגורים שיתאימו לתנאי החיים בארץ ישראל.

16. רשימות בעיתונות היומית מעידות על קיומם של כנסים בין-לאומיים בנושא משק הבית, שנציגות ארגוני הנשים בארץ ישראל, ויצו ומועצת הפועלות, נסעו להשתתף בהם. ראו: וונחוצקר, 1935: 142-143; 'דבר', 1939: 2; רבאו, 1949: 4.

17. בתערוכה הציגו 23 ארצות, ובכללן גם ארץ ישראל. היישוב היהודי הציג שכונה קיבוצית ברמת רחל ובתים עם משקי עזר בשכונת בורוכוב בגבעתיים. בתערוכה השתתפו טובי האדריכלים המודרניסטים באותה עת, ובהם ולטר גרופיוס וליילי רייך. מטבחה של רייך הציגו אימוץ של עקרונות הרציונליזציה על פי משנתן של הרפורמטוריות פרדריק ומאיר. להרחבה ראו: Kinchin & O'connor, 2011.

העובדת. בתערוכה הוצגו ניסיונות לארגון משק הבית (מטבח, כביסה, כיבוד החדרים וכו') באופן כזה שידרוש מינימום של כוח, כסף וזמן. מעניינות הדיאגרמות המפגינות את כל הצעדים המיותרים, שהאשה מוכרחה לצעוד בכל יום בלי צורך ותועלת במשק בית לא מסודר המצטרפים במשך השנה למרחקים עצומים (קופמאן, 1932: 2).

האדריכלים בארץ ישראל היו בקיאים בנעשה באדריכלות האירופית בכלל ובאדריכלות הגרמנית בפרט. הם הכירו את הידע הרחב על עיצוב המגורים החדשים וניהלו דיון מקומי פעיל על עיצוב דמותם של המגורים המודרניים בארץ ישראל.¹⁸ הבנייה האינטנסיבית למגורים במחצית הראשונה של שנות השלושים¹⁹ דרבנה את כל המעורבים לפתח שדה מחקר בנושא.²⁰ כל הגופים שעסקו בתכנון ובבנייה, כמו הסוכנות היהודית, חברות הבנייה, אגודת האדריכלים ו"חוג האדריכלים",²¹ עסקו בחיפוש אחר טיפוסי מגורים שיענו על צורכי ההתיישבות

18. הדיון על תכנון המגורים הושפע וניזון משדה המחקר האירופי. במה למאמרים רבים בנושא ניתנה בעיתוננו של חוג האדריכלים בארץ ישראל, 'הבניין במזרח הקרוב', (ראו הערה 21), וב'עיתון אגודת האינג'ינרים והארכיטקטים בארץ ישראל', שיצא לאור בשנות הארבעים, וכן בהרצאות בכינוסים מקצועיים.

19. בשנת 1931 החלה בתל אביב תנופת בנייה, שהגיעה לשיאה בשנת 1935, שבה נבנו כ-850 בתי דירות. בשנים 1931-1937 נבנו בתל אביב כ-2,700 בתי דירות. הגאות הכלכלית נעצרה בשנת 1937, עם פרוץ המרד הערבי ופרסום הספר הלבן. בשנים 1937-1947 נבנו בתל אביב כ-1,000 בתים בלבד (מצגר-סמוק, 1994: 21).

20. תחרויות אדריכליות תיאורטיות נערכו במטרה לבחון סוגיות עקרוניות בעיצוב המגורים, בהן: תחרות "הבית המינימלי" (1935), תחרות לטיפוס אידיאלי של דירה בבית משותף (מטעם חברת 'שכון' ההסתדרותית, 1935), תחרויות לבתי דירה ("בית כפול ההכיל שתי דירות, בית דירה בן שתי קומות וארבע דירות", 1943), תחרות "הבית הגדול" (מטעם חברת 'שכון' ההסתדרותית, 1944).

21. "חוג האדריכלים" נוסד בראשית שנות השלושים על ידי קבוצת אדריכלים צעירים ששבו לארץ ישראל מלימודיהם באירופה, אחדים מהם אף עבדו במשרדים מובילים. אדריכלים אלה פעלו יחדיו לקידום מקצוע האדריכלות ולהפצת "האדריכלות החדשה". חברי החוג השפיעו על גופים עירוניים בקביעת תקנים חדשים ומחמירים יותר של בנייה, עודדו את נוהלי תחרויות התכנון ונבנו בפועל בסגנון הבינלאומי. בשנת 1934 החל החוג להוציא לאור כתב עת מקצועי בשם 'הבניין במזרח הקרוב' (לאחר מכן יצא בשם 'הבניין'), שיצא לאור עד שנת 1937. כתב עת זה היה הבמה המרכזית לשיח התכנוני באותן שנים, פורסמו בו מאמרים ודיונים בנושאים אקטואליים והוצגה בו העשייה האדריכלית המקומית.

החדשה בארץ. מאמרים מקצועיים תיארו את רעיונות המגורים החדשים שפותחו במודרניזם האירופי, ודיונים שהתנהלו מעל דפי העיתון המקצועי של הקהילה האדריכלית, 'הבניין במזרח הקרוב', בחנו כיצד ראוי לפתח רעיונות אלה בתנאים המקומיים.²² השיח הגרמני על משק הבית החדש היה ידוע לאדריכלי הארץ, כפי שמעידים דבריה של האדריכלית לוטה כהן, שהזינה את השיח האדריכלי בסוגיות הממוקדות ברווחת האשה בספרה הביתית:

מיותר להעיר שסידור המטבח צריך להיעשות מתוך תשומת לב ועיון מיוחדים. הפרנציפ: "אף פסיעה ואף תנועת יד מיותרת" – קיים במלואו גם במקרה זה. הפרנציפ הזה נדון כבר למדי בספרות המקצועית ואין צורך לחזור ולטפל בו. רצוני לטפל כאן רק באותם הדברים אשר נעשים כאן אחרת מאשר במקומות אחרים ואשר מצאתים בניסיוני לטובים. (כהן, 1934: 7)

גם בכיר האדריכלים המודרניסטים בארץ ישראל, אריה שרון, הציג מעל דפי ביטאון של "חוג האדריכלים" את שאלת התכנון המרכזית של השיח הגרמני בסוגיית המגורים המינימליים: "הבעיה הקשורה במטבח היא: מטבח בישול, מטבח אוכל או מטבח דיור?" (שרון, 1935: 7).

כאמור, הדיון הארץ-ישראלי על משק הבית החדש התאפיין בהיעדר שיתוף פעולה בין אדריכלי הארץ לבין ארגוני הנשים, ושני הצדדים ניהלו את פעילותם במנותק זה מזה ובערוצים מקבילים. נוכחותו של הדיון על הרפורמה הביתית בשיח האדריכלי הייתה דלה, והשיח המרכזי שדן בתכנון הדירה לא בחן שיקולים מגדריים בתכנון המרחב הנשי בדירה בכלל ובמטבח בפרט. אף על פי שהיה קיים ידע מקצועי רב והתקיים שיח פעיל בהובלת ארגוני נשים ציוניות ויצרנים ויבואנים של מכשירים לבית, הדיון האדריכלי על תכנון המטבח המודרני למען האשה החדשה בארץ ישראל נותר בשוליים. לעומת חיפוש יצירתי של פתרונות אדריכליים (פונקציונליים וסגנוניים), אקלימיים, הנדסיים, טכנולוגיים וכלכליים (כגון טיפוסים המבנים וסגנונם האדריכלי, אור ואוויר, חומרי הבנייה, מחירי הקרקע ומימון הבנייה), צורכי המרחב הנשי בספרה הביתית לא זכו לתשומת לב של ממש.

22. השיח על תכנון המגורים בארץ ישראל התאפיין בכתיבה ענפה, כולל המלצות לתכנון בתנאי האקלים המקומי, וכיצד לממש את עקרונות ה"בית הבריא" כפי שהוגדרו במודרניזם האירופי. ראו: גיליון בנושא "בתי דירה בארץ ישראל", 'הבניין במזרח הקרוב', 1936.

רשימות בכתב העת 'הבניין במזרח הקרוב' לא הרחיבו בסוגיה של תכנון המטבח. ברשימה אחת בלבד על תכנון שכונת "קריית מאיר" בתל אביב, שאותה תכננה בשנת 1937 האדריכלית יהודית סגל (לימים סגל-שטולצר), צוין לשבח תכנון המטבח: "הסידור המיוחד של המטבחים עם נישות לבישול נתקבל ברצון על ידי בעלות הבית. הרחבת המרפסת בחזית לפני המטבח (עד לשיעור 2.40 מ') מאפשרת את השימוש בה כבחדר אוכל פתוח" ('הבניין', 1937: 18). סגל בעצם פיתחה טיפוס מקומי של "מטבח מגורים" (שבו הסעודה נערכת במטבח, ובכך יש רמז לתכנון שאשה עשויה להעדיף על פני מטבח עבודה), אך הפתרון התכנוני שהציעה לא הוביל לדיון בקהילה האדריכלית או בגופי התכנון. דיון אדריכלי מעמיק בסוגיות אלה היה יכול להרחיב את שיח האדריכלות החברתית וליצור תרבות דיור חדשה, המשלבת פתרונות תכנון שיענו על צרכיה של האשה בארץ ישראל, הן החקלאית והן העירונית, אך לא כך קרה בפועל. בכמה מאמרים שפרסם האדריכל אריה שרון במהלך שנות השלושים והארבעים הוא מביע את תמיכתו ב"מטבח מגורים" (או בשמו "מטבח דיור"), עמדה שהייתה מנוגדת לדעה הרווחת בקרב גופי התכנון והאדריכלים. שרון מנמק את תמיכתו בכך שאפשר לשחרר את שני החדרים של דירה קטנה לצורכי דיור ושינה ולהקל על עקרת הבית על ידי חיסכון בצעדים ובאפשרות הפיקוח על הילדים (שרון, 1935: 7). אף על פי ששרון מתייחס במאמריו בקצרה ולא חד-משמעית לשאלת תכנון המטבח, הוא מציג עמדה עצמאית ושונה בדיון זה: "באפשרויות כספיות מצומצמות, רצוי להגדיל את שטח המטבח, כדי לאפשר סידור פינת אוכל בתוכו (Wohnküche)" (שרון, 1944: 88).

יוצאת דופן בדיון זה הייתה האדריכלית לוטה כהן, שהזינה וטיפחה בעקביות ובמשך כשני עשורים את הדיון על תכנון המטבח והספירה הביתית. כהן חקרה ופיתחה טיפוסים דירות לבנייה כפרית ועירונית והתמקדה בתכנון המטבח. סוגיות עקרוניות בפיתוח דפוסים לתכנון של דירת המגורים בארץ ישראל היו נושא מרכזי בכתביה של כהן במשך שנים רבות, במיוחד לנוכח צרכיה של האשה הארץ-ישראלית והרצון להקל עליה את עבודתה במשק הבית.²³ מראשית שנות השלושים יצאה כהן נגד המוסכמה שיש לתכנן בארץ ישראל מטבח עבודה. במאמרים ארוכים ומנומקים היא פרשה את משנתה. כהן המליצה לתכנן מטבח מגורים גם בבנייה הכפרית וגם בדירות עירוניות בשיכונים המיועדים לעובדים,

23. לוטה כהן הייתה האדריכלית הפעילה היחידה בתקופת המנדט ששילבה בעבודתה גם כתיבה תיאורטית. מאמריה והרצאותיה הם מקור ראשוני חשוב לבחינת סוגיות מגדריות בתכנון בשנים אלה.

דבר שהיה בלתי מקובל לחלוטין, וזאת מתוך ראייה רחבה של תפקידי האשה בחברה ומתוך דאגה לצרכיה בספֵרה הביתית:

מרבית לדבר ולהתווכח על "מטבח מגורים", כלומר מטבח הכולל את מקום האכילה. אקדים את הטענות הסותרות את הסידור הזה: לאחר הבישול, המטבח מחומם שהרי מכוונת הבישול מוסקות, והנו לכן לאו דווקא נקי ומסודר. משתי הסיבות הללו אינו חדר-אוכל היגייני ביותר. אבל מה חשובות הן הטענות בעד! על ידי הרחבה כדי 3 מ"ר בערך – שטח המספיק לקבוע בו את שולחן האוכל – בעלת הבית כמה כוחות היא חוסכת! אזכיר רק את הסיסמה של הדרכים הקצרות בעבודת הבית. חשיבות מיוחדת נודעת לבעיה הזאת בבית המתיישב החקלאי, אולם גם בעלת הבית העירונית, שהיא גם במקרים לרוב אשה העובדת במקצועה, ראויה לכך שנדאג לה בערכנו את התכנית דאגה מבחינת חיסכון בעבודה. (כהן, 1944: 96).

גישתה הייחודית של כהן לעיצוב הדירה, ובעיקר לעיצוב המטבח המודרני לאשה הארץ-ישראלית, הרחיבה את האג'נדה האוונגרדית של המודרניזם האירופי והתאימה אותה לתנאי החברה ולצורכי האשה בארץ ישראל. ואולם רעיונותיה של כהן לא תאמו את הלך הרוח של התקופה ולא זכו לאהדה גדולה בקרב אדריכלי הארץ והגופים המיישבים. דומני שאין זה מקרה שאשה, אדריכלית מודרניסטית, עוררה את הדיון על הצורך בשינוי מהותי בתפיסה של ארגון הבית ותפקידי האשה בו והובילה דיון זה במשך כשני עשורים. גם נשים אדריכליות במודרניזם האירופי, כמו לילי רייך, גרט ליהוצקי, שרלוט פריאנד, איילין גריי (Gray) ואחרות, עסקו בעיצוב הספֵרה הביתית, וגם אם לא כולן מצאו את הפתרונות האידיאליים לנשים, בכל זאת יש משמעות לעצם היותן מעורבות בשיח ובפרקטיקה.

העמדה התומכת בתכנון מטבח עבודה בבתי המגורים בארץ ישראל קיבלה משנה תוקף עם הגירתו של אדריכל אלכסנדר קליין מברלין לארץ ישראל בשנת 1935.²⁴ קליין היה דמות מרכזית במוסדות מחקר גרמניים שדנו בנושאי דיור ובינוי ערים וחבר בוועדות הממלכתיות הגרמניות (REG) לבניית דירות קטנות במהלך שנות העשרים. מחקריו התיאורטיים של קליין הציגו

24. קליין הוזמן על ידי המוסדות הלאומיים והתמנה כיועץ וכמפקח למבנים שנבנו על קרקע של הקרן הקיימת לישראל. בשנת 1936 החל ללמד בטכניון והתמנה בו למשרת פרופסור. הוא נחשב בעל מעמד מקצועי רבי-השפעה בכל הקשור לתכנון בארץ ישראל.

"שיטה מדעית" לתכנון בסיסי של דירה קטנה באמצעות ניתוח גרפי של תוכניות אדריכליות. קליין טען שאילוצי הזמן מחייבים צמצום בהוצאות, מה שמוביל לצמצום שטחי המחיה בדירה, אך לא בהכרח להרעת תנאי המחיה. להפך, באמצעות תכנון נכון אפשר אף לשפר את תרבות הדיור (Klein, 1928: 116). הוא הציג ניתוח אנליטי של כל מרכיבי הדירה ועיבד תהליך לאיסוף התוצאות ולהפיכתן למדד הערכה ובקרה לצורך תכנון בסיסי לדירה קטנה. רעיונותיו של קליין זכו לשבחים, מאמריו תורגמו לשפות רבות והקנו לו פרסום בין-לאומי (Wolf, 1928: 4). מסקנתו הייתה שיש לצמצם את כל שטחי הבית לטובת החדר הראשי – חדר המגורים, ולכן תמך במטבח מינימלי – מטבח עבודה. בשנת 1942 פרסם קליין בעברית את מחקריו מגרמניה, בצירוף דוגמה לשימוש בשאלון שפיתח, בכתב העת המקצועי של אדריכלי הארץ, 'עיתון אגודת האינג'ינרים והארכיטקטים בארץ ישראל' (קליין, 1942: 1). קליין טען כי באמצעות שיטתו אפשר לבנות דירות המתאימות לארץ ישראל בעלות נמוכה: "למען אפשר תיכון [תכנון] דירות "זולות" מבחינה כלכלית-לאומית, כלומר דירות בעלות ערך-מגורים מקסימלי תוך השקעה מינימלית, הכין המחבר בזמנו והציע ברבים תכנית-אופטימום בשביל ארצות בעלות אקלים ממוזג." (שם).²⁵ משנתו של קליין, שתאמה את הצרכים הכלכליים-החברתיים של גרמניה לאחר מלחמת העולם הראשונה, תאמה גם את התנאים בארץ ישראל בשנות הארבעים. לאחר עשור של בנייה אינטנסיבית למגורים נפסקה בנייה זו כמעט לחלוטין בשנים שבהן התחוללה מלחמת העולם השנייה, והיא חודשה רק בשנת 1945 (בן-סירא, 1945: 203). המחסור בדירות הוערך ב-15 אלף דירות בתל אביב בלבד ובכ-40 אלף דירות ביישוב היהודי כולו (כהן, 1944: 88-89; בן-סירא, 1946: 203-208), ולכן נבחנו טיפוסים בנייה שיאפשרו בנייה מידית: "התנאים האלה מחייבים צורת בנייה טובה, אבל פשוטה וצנועה וכל החלקים שאפשר להוסיפם, או לשכללם בעתיד [...] יש להוסיף לבתים רק כשהזלת המחירים תאפשר [...]".²⁶ בתקופה זו עסק הדיון האדריכלי בעיקרו במציאת פתרונות להוזלה של עלויות הבנייה

25. ביקורת נוקבת על שיטת התכנון של קליין כתבה מעל דפי עיתון זה האדריכלית לוטה כהן, ראו: כהן, 1943: 13.

26. עלון 'בנייה מידית', ובו טיפוסים בתים של חברת 'שכון' (חברה לשכונות עובדים בע"מ), 7.8.1944. טיפוס בית ה"קוטג'" תוכנן על ידי פרופסור אלכסנדר קליין. לפי העלון, עלות הבנייה הייתה גבוהה פי 2.5-3 מעלותה לפני המלחמה, והיה קושי רב להשיג בארץ חומרי בנייה כברזל ועץ, וחלקי בניין ככלים סניטריים וצנרת (ארכיון תנועת העבודה (מכון לבון) IV-333-2-727).

ובחיפוש אחר תוכנית הדירה המינימלית הטובה ביותר. הדיון ברעיונות משק הבית החדש לא נמצא רלוונטי למקום ולזמן.

10 דבר

התמורות החברתיות של האשה החדשה בארץ ישראל, הן בהתיישבות העובדת והן בקרב הפועלות העירוניות, לא נבחנו לעומק על ידי הקהילה האדריכלית ולא קיבלו ביטוי בתכנון הדירות ובעיצוב המרחב הביתי הארץ-ישראלי. תכנון המטבח המודרני בארץ ישראל ציטט פתרונות קיימים שנבחנו במודרניזם האירופי, והגרמני בפרט, והועתקו כמעט במדויק למרחב הארץ-ישראלי. הן אדריכלי הארץ והן הגופים המתכננים אימצו באופן גורף את דגם התכנון של מטבח עבודה, כפי שהומלץ על ידי ועדות ה-REG בגרמניה לדירות קטנות בדיור הציבורי. הצלחתו חסרת התקדים של מטבח פרנקפורט הפכה את מטבח העבודה לדפוס תכנון כמעט בלעדי במודרניזם האירופי, והוא אומץ במלואו גם בארץ. כך, רובם של בתי הדירות העירוניים שנבנו בארץ בשנות השלושים והארבעים תוכננו עם מטבח עבודה מינימלי, לפי הרעיונות שפותחו בגרמניה. ביקורת על אימוץ הקריטריונים האירופיים השמיעו האדריכלים שרון וכהן בלבד. שרון ביקר מעל דפי כתב העת 'הבניין במזרח הקרוב' את אימוץ מידות הדירה המינימלית האירופית, ואילו כהן ביקרה את מידות המטבח המקובל בארץ, 6 מ"ר בלבד (שטחו של מטבח פרנקפורט היה 6.5 מ"ר), ואת ארגונו (שרון, 1935: 6; כהן, 1944: 95).

השיח על משק הבית החדש והרציונליזציה של הספֵרה הביתית נותר בידיהם של ארגוני הנשים בשיתוף עם חברות מסחריות שביקשו להחדיר לשוק ולמטבחים את המוצרים הטכנולוגיים שלהן. ארגוני הנשים בארץ ישראל התגייסו למשימה של חינוך נשים לעבודה רציונלית בספֵרה הביתית. כך, בצד הוצאה לאור של ספרים ומאמרים ועריכת הרצאות ותערוכות בנושא, הם הקימו מננים שיאכלסו את המוסדות החברתיים שיזמו בשביל נשים, ובאמצעות האדריכלות החדשה שלהם הציגו הלכה למעשה את מימוש החזון של הרציונליזציה בספֵרה הביתית.²⁷ אין להתעלם מכך שהספֵרה הביתית החדשה, שתוכננה כמקום עבודה יעיל וכללה את מיטב חידושי הטכנולוגיה, תרמה גם ל"קייבועה" של האשה החדשה למשק הבית החדש. ואולם ארגוני הנשים בארץ ישראל, כמו באירופה

וארצות הברית, ראו בהתמקצעות ובמודרניזציה במשק הבית אמצעי להקלת עבודתן של נשים ותרומה לרווחתן. רובם ככולם עודדו את הנשים ללמוד "ניהול משק בית מקצועי", אך כאמור החינוך להנהלת בית מדעית זכה לעידוד מיוחד על ידי ויצו, שאף הקימה בית ספר ללימוד מקצועות משק הבית בנחלת יצחק. השיח האדריכלי בנושא זה נותר בשוליים, ולא נעשה ניסיון לפתח עמדה מקומית. כך, הדיון הער שניהלו ארגוני הנשים לא פרץ את גבולות מרחב השיח שלהן ולא היה מנוף לתהליכים תכנוניים מבוססי מגדר.